

<http://dx.doi.org/10.16926/trs.2018.03.09>

Elżbieta HURNIK

<https://orcid.org/0000-0001-7990-726X>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie (Częstochowa)

Listy Franza Kafki do Mileny Jesenskiej i Felicji Bauer. Obszary intymności

Streszczenie: Przedmiotem rozważań w artykule są listy Franza Kafki do kobiet ważnych w jego życiu – Mileny Jesenskiej i Felicji Bauer. Listy do Mileny, opublikowane wcześniej (1952, polski przekład 1959), dotyczą okresu 1919–1922, listy do Felicji z czasu wcześniejszego, z lat 1912–1917, opublikowano później (1969, polski przekład 1976). Listy Kafki traktowane są w artykule głównie jako zapis przeżyć osobistych pisarza, jako obraz jego złożonej osobowości, niezdecydowania w życiowych sprawach, przerażenia życiem, a także jako zapis jego rozterek związanych z pracą twórczą. Tego rodzaju wyznania Kafki w listach do kobiet wyznaczają obszar intymności. Ponadto ogłoszona drukiem korespondencja stanowi ważny czynnik recepcji i prowadzi do lepszego poznania życia i źródeł twórczości pisarza.

Słowa kluczowe: Franz Kafka, Milena Jesenská, Felicja Bauer, epistolografia, autobiografizm, intymistyka.

Do ważnych źródeł otwierających drogę do pełniejszego poznania pisarza i jego dzieła należy korespondencja. List jako forma komunikacji od kilku dekad stanowi przedmiot szczególnie wzmożonego zainteresowania zarówno czytelników, jak i badaczy. W zakresie badań nad epistolografią dostrzec można, jak pisze Elżbieta Rybicka, różnorodne mody i tendencje; wynikają one z „polimorficzności” i „wielofunkcyjności” listu¹. Korespondencja jest zapisem dnia dzisiejszego autora, rejestrem wydarzeń, w jakich on uczestniczy, a także obrazem osobistych przeżyć i refleksji. Pozwala na

¹ E. Rybicka, *Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego*, „Teksty Drugie” 2004, nr 4, s. 42.

poznanie źródeł życiowych decyzji, cech osobowości twórczej i etapów rozwoju artystycznego autora, na dostrzeżenie tych wypadków i doświadczeń, które odnaleźć można w utworach literackich, gdzie zostają ujęte w formę artystyczną. Stanowi uzupełnienie biografii pisarza oraz dokument historii i kultury, najczęściej niepoddany „korekcie”, jakiej podlega relacja sporządzana z określonej perspektywy czasowej (w tym wspomnienia bądź pamiętniki). Ogłoszona drukiem korespondencja posiada nieocenioną wartość. Czasem publikowana jest cała zachowana bądź dostępna spuścizna listowna, niekiedy mamy do czynienia z wyborem listów, zatem o znaczeniu materiału decyduje w dużej mierze redaktor edycji, który poprzez dokonaną selekcję proponuje sposoby i możliwości odczytania oraz interpretowania listów. Udostępniona czytelnikom korespondencja należy do ważnych czynników kształtujących recepcję utworów literackich.

List, obok takich gatunków, jak dziennik, dziennik intymny, pamiętnik, wspomnienie, mieści się w „przestrzeni autobiograficznej”². Autobiografia definiowana jest jako „własny, pełny lub częściowy życiorys; wypowiedź o sobie, czyli taka, której przedmiotem są losy, doświadczenia, przemyślenia i przeżycia jednostki przez nią samą przedstawione w większym lub mniejszym powiązaniu z rzeczywistością zewnętrzną”³. List prywatny posiada na ogół wiele z tych cech, ale jest też – jako „wypowiedź skierowana do konkretnego adresata” – dialogiem⁴. Z zagadnieniem autobiografizmu wiąże się pojęcie „literatury wyznania”, intymistyki, wywodzącej się – jak pisze Małgorzata Czermińska – „w prostej linii z klasycznej autobiografii europejskiej poczynającej się od św. Augustyna i Rousseau”; postawa intymisty oznacza zwrócenie się „ku własnemu wnętrzu” oraz postrzeganie świata zewnętrznego „w perspektywie osobistego punktu widzenia, przez pryzmat własnego doznania”⁵. Termin intymistyka łączy się przede wszystkim z formą dziennika, w którym ta subiektywna perspektywa jest szczególnie widoczna. Intymistyka pojawiła się w literaturze za sprawą *Dziennika* (1835–1837) Narcyzy Żmichowskiej, do kontynuatorów tego nurtu należał Stefan Żeromski jako autor młodzieńczych *Dzienników* (1882–1891) i przedstawiciele kolejnych pokoleń literackich⁶. Poza dziennikami intymnymi termin intymistyka odnoszony jest do literatury „uwzględniającej tematy intymne, tzn. medytacje introwertyczne, sekrety

² [Hasło:] *Autobiografia*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, Universitas, Kraków 2006, s. 52.

³ *Ibidem*, s. 51.

⁴ [Hasło:] *List*, *ibidem*, s. 385.

⁵ M. Czermińska, *Autobiografia i powieść*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1987, s. 18–19.

⁶ [Hasło:] *Autobiografia*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, s. 54.

duszy, życie codzienne we wnętrzu domu [...]”⁷. W badaniach związanych z formami o charakterze autobiograficznym ujawniają się dążenia do ustalenia relacji pomiędzy autobiografią a literaturą, bądź autobiografią a epistolografią (Elżbieta Rybicka). Jednakże w przypadku korespondencji szczególnie istotne wydaje się rozpatrywanie listów w kontekście intymistyki, zwłaszcza w takim przypadku, gdy autor wypowiada się równocześnie, a często w analogiczny sposób, na kartach dziennika oraz w listach do bliskich osób. Podstawowym terminem, jakim można określać zawartość i charakter listów prywatnych, jest intymność (intymny – „przeznaczony dla najbliższych, ściśle osobisty, poufny, sekretny, zażyły”)⁸. Publikowanie prywatnej korespondencji pisarza wiąże się często z dylematami natury etycznej, wywołuje spory i dyskusje. Obwarowane też bywa różnymi zastrzeżeniami i chronione przez rodzinę bądź przyjaciół autora:

Włączone w szerszy obieg czytelniczy, listy prywatne tracą jedną z najważniejszych cech: tajność. Najbardziej jaskrawym tego przykładem jest opublikowanie listu miłosnego. Dlatego korespondencja wydawana jest najczęściej po śmierci autora, a i wtedy chroniona bywa przez osoby mu bliskie⁹.

W niniejszym artykule skupię się na listach Franza Kafki do Felicji Bauer i Mileny Jesenskiej, które można postrzegać jako wyraz przemyśleń autora, jego najgłębszych i najbardziej ukrytych doznań, zwrot ku własnemu wnętrzu, a zatem jako zespół tych cech, które budują postawę intymisty. Listy Kafki stanowią od lat przedmiot zainteresowania czytelników i badaczy. Pisarz, urodzony w Pradze u schyłku XIX wieku (1883), reprezentuje formację zakorzenioną jeszcze w modernizmie, a jednocześnie wytyczającą kierunki rozwoju literatury XX wieku – austriackiej, europejskiej, światowej. Jego twórczość wymyka się jednakże próbom przyporządkowania do określonego nurtu literackiego, światopoglądowego czy estetycznego. Franz Kafka znany jest polskim odbiorcom za sprawą utworów takich, jak: *Proces*, *Ameryka*, *Zamek*, jak opowiadania i nowele, a także dzienników, notatników i listów. Adam Lipszyc w artykule zamieszczonym w „Literaturze na Świecie” w 2015 roku stwierdził: „mamy teraz po polsku niemal wszystko, co wyszło spod pióra Franza Kafki”¹⁰. Sylwetkę i twórczość pisarza przybliżają monografie oraz opracowania, recenzje, eseje, analizy po-

⁷ R. Lubas-Bartoszyńska, *Między autobiografią a literaturą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 14–15.

⁸ [Hasło:] *Intymny*, [w:] *Słownik języka polskiego*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, s. 805.

⁹ [Hasło:] *List*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 532.

¹⁰ A. Lipszyc, *Listy z jamy*, „Literatura na Świecie” 2015, nr 3–4, s. 391.

równawcze, ogłaszane na łamach czasopism i w pracach zbiorowych, a także zbeletryzowana biografia i wspomnienia¹¹. Kafka jest stale obecny w refleksji literaturoznawczej, polskiej i niemieckojęzycznej¹². Jego dzieło prowokuje do stawiania (ponawiania) pytań o miejsce pisarza w literaturze XX wieku i najnowszej, jak dowodzą choćby dyskusje zainicjowane przez ankietę ogłoszoną po wojnie w tygodniku „Action” i skomentowaną przed laty w artykule: *Czy należy spalić Kafkę?*¹³, bądź kwestie podnoszone obecnie: *Dlaczego czytamy Franza Kafkę?*¹⁴.

W spuściźnie Kafki ważne miejsce zajmuje jego korespondencja. Gdy w wydawnictwie S. Fischera ukazywało się nowe krytyczne opracowanie dzieł Kafki, jego korespondencję określono jako „literacki testament”; pozorowanie stwierdzenie to mogłoby się wydawać paradoksalne, ponieważ pisarz nie myślał nigdy o publikacji listów, jednakże znajdują się w nich całe strony brzmiące niemal jak fragmenty utworów (analogiczna precyzja języka, bogactwo obrazów i metafor)¹⁵. W roku 1952 wydawnictwo S. Fi-

¹¹ M. Brod, *Franz Kafka. Opowieść biograficzna*, przeł. T. Zabłudowski, wstęp M. Wydmuch, Czytelnik, Warszawa 1982; G. Janouch, *Rozmowy z Kafką. Notatki i wspomnienia*, z języka niemieckiego przełożyli J. Borysiak, E. Dyczek, posłowiem i przypisami opatrzył E. Dyczek, Czytelnik, Warszawa 1993. J. Černa, *Moja matka Milena i Franz Kafka*, przeł. M. i T. Lubiejewscy, Akapit, Katowice 1993.

¹² Por. prace dotyczące recepcji, dawniejsze i nowe, oraz wybrane publikacje prezentujące sylwetkę twórczą pisarza, a także interpretacje jego utworów: *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, Schriftenreihe der Franz Kafka-Gesellschaft, 5, hg. von N. Winkler, W. Kraus, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1991; *Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, hg. von S. Höhne und L. Udolph, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2014; K. Wagenbach, *Franz Kafka*, przeł. B. Ostrowska, konsultacja językowa i merytoryczna K. Sauerland, Wydawnictwo Nisza, Warszawa 2006; *Poetyka egzystencji. Franz Kafka na progu XXI wieku*, red. E. Kasperski we współpracy z T. Mackiewiczem, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004; Ł. Musiał, *Kafka: w poszukiwaniu utraconej rzeczywistości*, Wrocław 2011; *Komentarze do Kafki*, red. B. Małczyński, J. Furmaniak, Wrocław 2007; *Podwójny agent. Portrety Kafki*, red. M. Jochemczyk, Z. Kadłubek, M. Piotrowiak, Katowice 2012. Kafka należy do pisarzy, których dorobek staje się często przedmiotem uwagi w pracach licencjackich, magisterskich, doktorskich, habilitacyjnych powstających w różnych uczelniach, a także, co należy przypomnieć, do autorów cieszących się zainteresowaniem czytelników. Zob. M. Wójcik-Bednarz, *Zainteresowania literaturą austriacką z perspektywy czytelników Biblioteki Austriackiej w Opolu*, „Transfer. Reception Studies” 2017, t. 2: *Klasyka i literatura „nieoswojona”. Przekład i odbiór*, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz, A. Szyndler, s. 95–97.

¹³ G. Bataille, *Czy należy spalić Kafkę?*, przeł. M. Wodzyńska, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 3–18.

¹⁴ T. Sławek, *Dlaczego czytamy Franza Kafkę?*, [w:] *Podwójny agent. Portrety Kafki*, red. M. Jochemczyk, Z. Kadłubek, M. Piotrowiak, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2012, s. 7–28.

¹⁵ *Franz Kafka. Sein Werk bei S. FISCHER und im Fischer Taschenbuch*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main [b.r.w.], s. 3 (publikacja reklamująca krytyczne wydanie dzieł Kafki).

schera opublikowało *Briefe an Milena*, opracowane przez Williego Haasa i opatrzone jego posłowiem. Jak wiadomo, listy stały się literacką sensacją w Europie i wzbudziły wielkie zainteresowanie. Potem nastąpiły kolejne wydania, potwierdzając rangę tej publikacji.

Adresatka listów, Milena Jesenská (urodzona w roku 1895), pochodziła z patrycjuszowskiej rodziny o bogatej tradycji historycznej. Była córką profesora medycyny na Uniwersytecie Praskim i żoną Ernesta Pollaka, wywodzącego się z rodziny o korzeniach żydowskich; związek ten nie przyniósł jej stabilizacji. Żywiła sympatię dla ruchu komunistycznego i dla feminizmu, odznaczała się niezwykłą osobowością oraz nonkonformistyczną postawą wobec życia. Zajmowała się literaturą i dziennikarstwem, pełniła funkcję wiedeńskiej korespondentki praskich periodyków. Gdy zetknęła się z opowiadaniem Kafki, postanowiła przełożyć je na język czeski, doceniając talent autora. Kafkę poznała osobiście w roku 1919 w jednej z praskich kawiarni¹⁶, połączyło ich uczucie, które trwało do 1922. Milena była sporo młodsza od pisarza. Gustav Janouch, przypominając rozmowę z Kafką na temat opowiadania *Palacz (Der Heizer)* przełożonego na język czeski przez Milenę Jesenską, stwierdził: „Młodość oczarowała Kafkę” i przytoczył słowa pisarza: „Młodość jest szczęśliwa, gdyż posiada zdolność widzenia piękna”¹⁷.

Związek pisarza i Mileny był bardzo mocny, mimo że wiele ich dzieliło, posiadali odmienne doświadczenia, cechy osobowości, postawy wobec życia:

[...] choroba, pragnienie śmierci, nieśmiałość, bolesny niepokój, wyrzeczenia Kafki kontrastują z nieustraszoną stanowczością, z gorącą chęcią życia, nienawiścią do przesądów, duchem poświęcenia i wielką rozrzutnością tej typowo czeskiej kobiety, która po bardzo osobliwym życiu (rozpadające się małżeństwa, morfinizm, nędza, mania hodowania kotek, rozczarowania polityczne, działalność podziemna, prześladowania ze strony własnych towarzyszy) zgasła 17 maja 1944 roku w obozie koncentracyjnym w Ravensbrück¹⁸.

W roku 1959 Wydawnictwo Literackie opublikowało *Listy do Mileny* w przekładzie Feliksa Konopki. W wydaniu tym zamieszczona jest *Przedmowa* Zbigniewa Bieńkowskiego, który podkreślił znaczenie korespondencji Kafki z Jesenską:

Listy do Mileny zrobiły w Europie zachodniej wielką karierę, karierę własną, niezależną od całej Kafkowskiej problematyki. W epoce, w której literatura epistolarna nie istnieje, *Listy do Mileny* zostały uznane za arcydzieło ginącego gatunku. Mają

¹⁶ L. Engelking, *Od tłumacza*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2 (numer poświęcony w dużej części Kafce), s. 239. Leszek Engelking powołuje się na biografię Ronalda Heymana z 1981 roku; w innych źródłach podaje się na ogół, że Jesenská i Kafka poznali się w roku 1920.

¹⁷ G. Janouch, *Rozmowy z Kafką. Notatki i wspomnienia*, s. 51.

¹⁸ A.M. Ripellino, *Praga magiczna*, przeł. H. Kralowa, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 48–49.

dane ku temu. Szczerłość i bezpośredniość, śmiałość i powaga traktowania najbardziej intymnych przeżyć, docieranie do ostatecznych konsekwencji uczucia, umiejętność krzyku i milczenia, to wszystko czyni z tych listów pasjonujący pamiętnik wielkiej miłości. [...] Ale to jest dopiero pierwsza warstwa *Listów do Mileny*. Poza tą pierwszą warstwą zaczyna się cały skomplikowany świat Kafki. *Listy do Mileny* są właśnie niezastąpionym komentarzem do życia, a więc i do dzieła Kafki¹⁹.

Autor *Przedmowy* powiązał listy z istotą twórczości pisarza, co czynili też badacze niemieckojęzyczni. Pisząc: „I dzieło Kafki jest tym przedzieraniem się, docieraniem do metafizycznego sensu każdej rzeczy”, w listach (i w dziennikach) dostrzegał Bieńkowski „nieustające próby samookreślenia”, wnikliwą introspekcję, eksplorację samego siebie²⁰. Na tym, między innymi, polegała wyzwalająca siła miłości do Mileny.

Pisarz miał już za sobą związek z Felicją Bauer, dwukrotnie zerwane zaręczyny, co skomentował w jednym z listów do Mileny, ujawniając jednocześnie zarówno własne niezdecydowanie, jak i poczucie winy oraz nieodłączne od ówczesnych przeżyć cierpienie:

Jestem chory psychicznie. Choroba płuc jest tylko wystąpieniem z brzegów choroby psychicznej. Jestem tak chory od tych czterech czy pięciu lat moich dwóch pierwszych narzeczeństw. [...] Nie chcę rozwijać przed Panią tej długiej historii razem z istnym lasem jej szczegółów, których wciąż jeszcze boję się jak dziecko, tylko bez dziecięcej zdolności zapominania²¹.

Pisząc listy do Mileny, Kafka nieustannie je komentował, odnosił się do ich zawartości, analizował te, które sam już wysłał, oraz te, które otrzymał od adresatki. W jednym z nich zawarł wyznanie przekształcające się w rodzaj diagnozy psychologicznej:

Zdaje mi się, Mileno, że mamy jedną wspólną właściwość: jesteśmy tak nieśmiali i lękliwi, że każdy niemal list jest inny; w każdym niemal widać przerażenie poprzednim listem, a jeszcze bardziej odpowiedzią. Pani z natury swej nie jest taka, to łatwo dostrzec, a ja – może nawet i ja nie jestem taki z natury, ale to już niemal stało się naturą i przechodzi tylko w rozpacz i co najwyżej jeszcze w gniewie, a także, co należy pamiętać, w strachu (s. 43).

Wypowiedzi tego rodzaju konstruuja i umacniają dialog prowadzony w listach do Mileny. W przypadku korespondencji więz pomiędzy piszącymi ustanawiają różne czynniki, które decydują o formie i zawartości listów: „Adresat jest tu równie ważny jak nadawca; [...]. Stosunek nadawcy do adresata wpływa na ostateczny kształt treści, tematykę, stylistykę i ton tek-

¹⁹ Z. Bieńkowski, *Przedmowa*, [w:] F. Kafka, *Listy do Mileny*, przeł. F. Konopka, przedmowę napisał Z. Bieńkowski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1959, s. 9.

²⁰ Ibidem.

²¹ F. Kafka, *Listy do Mileny*, s. 52. Korzystając w dalszym ciągu z tej publikacji, podaję numer strony w tekście głównym, w nawiasie bezpośrednio po cytacie.

stu”²². Czytelnik i badacz korespondencji Kafki ma do dyspozycji jedynie listy pisarza, ale jego odniesienia do każdej niemal wypowiedzi adresatki zawierają duży ładunek informacyjny (i emocjonalny).

Przez cały okres korespondencji dochodzi do głosu wspomniana przez Bieńkowskiego (i innych badaczy) dążność pisarza do samookreślenia, chociaż Kafka jest świadom niemożności zdefiniowania czegokolwiek przez samego siebie. Próba nazwania rzeczy, cechy, stanu ducha formuje od razu postawę niepewności, czy nawet przeciwstawiania się tym dążeniom, wyzwała wątpliwości, ujawnia barierę pomiędzy pragnieniem bądź wolą a spełnieniem. W jednym z listów czytamy:

I niech Pani nie żąda ode mnie szczerości, Mileno. Nikt nie może wymagać jej ode mnie bardziej niż ja sam, a przecież na pewno wymyka mi się wiele rzeczy, może nawet wszystko (s. 44).

Świadomość ta pobrzmiwa niekiedy bardzo dramatycznie, zyskuje wymiar egzystencjalny:

Koniec; nic już nie mogę napisać, nic już nie mogę wyjaśnić, mimo że jestem dopiero na początku (s. 53).

Listy odsłaniają wszelkie aspekty egzystencji pisarza, zawieszenie pomiędzy zamiarem a jego realizacją, pomiędzy czynem a jego wyobrażeniem. Planując spotkanie z Mileną w Wiedniu, Kafka traktował ten wyjazd jako wyzwanie, jako konieczność sprostania czemuś ważnemu:

Ostatecznie, ta podróż to nie drobnostka, to nie coś, z czym można by żartować;

– ale także jako wydarzenie, do którego może nie dojść:

Jeżeli wsiądę do wagonu idącego do Wiednia, wysiądę najprawdopodobniej w Wiedniu, tylko wsiadanie rzeczywiście sprawia mi kłopot. A zatem do zobaczenia (ale nie musi to być w Wiedniu, może być także w listach) (s. 75).

Do spotkania w Wiedniu powracał Kafka wielokrotnie, rozpamiętując wspólne chwile:

Tyś szła obok mnie, Mileno, pomyśl, Tyś szła obok mnie (s. 80);

[...] czy Ty wiesz, kiedy byłaś w Wiedniu najpiękniej, całkiem oszałamiająco pięknie ubrana? Nie ma co do tego najmniejszej wątpliwości: w niedzielę (s. 89).

Jednakże okres ten uobecnia się w listach przede wszystkim poprzez roztrząsanie okoliczności spotkania i możliwych jego wersji:

Okazuje się, być może, że teraz oboje jesteśmy zaślubieni, TY we Wiedniu, a ja z lekkim w Pradze, i że nie tylko Ty, ale i ja szamotamy się daremnie z naszym małżeń-

---

²² [Hasło] *List*, [w:] *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, s. 385.

stwem. Bo zważ, Mileno; g d y b y ś s i ę była w Wiedniu do mnie c a ł k o - w i c i e p r z e k o n a ł a (pogodziła ze wszystkim, aż do posunięcia, co do którego nie byłaś przekonana), mimo wszystko nie byłoby Cię już w Wiedniu, albo raczej nie byłoby już żadnego „mimo wszystko” – byłabyś po prostu w Pradze, a wszystko, czym się w ostatnim Twym liście pocieszasz, jest właśnie tylko pocieszeniem. Nie sądzisz?²³

Analizowanie wydarzeń, przeżyć, własnych ograniczeń, dokonywanie wiwisekcji swojego „ja” stanowi główny wątek korespondencji, w której znajdują się również fragmenty dotyczące osób z rodziny lub kręgu znajomych, postaci męża Mileny, postępującej choroby i dolegliwości pisarza oraz samopoczucia adresatki. Jak daleko idzie prowadzona przez pisarza samoobserwacja i jak wpływa na próby zdefiniowania, określenia samego siebie, dowodzi wypowiedź:

Zapominasz, Mileno, że my przecież stoimy obok siebie i przyglądamy się temu leżącemu na ziemi stworzeniu, którym jestem ja. Ale ja – ten, który się przygląda – jestem wtedy oczywiście bezistotny (s. 227).

Przyczyny takiego odczuwania własnej kondycji wyłaniają się w wielu fragmentach korespondencji. Łączą się one z rozważaniami dotyczącymi relacji z adresatką listów, zarówno w wymiarze fizycznym, jak i duchowym:

Jak się to dzieje, Mileno, że wciąż jeszcze nie masz ani lęku przede mną, ani wstrętu do mnie, ani tym podobnych doznań? W jakie głębie sięga Twoja powaga i Twoja moc! (s. 228)

[...] Tego, który teraz pisze do Ciebie, znasz z Meranu. Potem byliśmy jednością i wtedy nie było już mowy o wzajemnym poznawaniu się, a potem zostaliśmy znowu rozszczepieni (s. 232).

Według współczesnej badaczki, czytającej korespondencję z Jesenską w kontekście zjawisk związanych z problematyką modernizmu, listy do Mileny, posiadające walor biograficzny i ujawniające niezwykle osobowość adresatki, stanowią też zapis „duchowej przygody nowoczesnego podmiotu”²⁴. Śledząc (jak to zostało ujęte w tytule cytowanego artykułu) „epistolograficzny romans” i wyodrębniając w nim trzy akty, poczynawszy od nawiązania kontaktu, poprzez dni spędzone wspólnie w Wiedniu oraz późniejsze ich przeżywanie i przetwarzanie, po okoliczności prowadzące do kresu korespondencji, autorka stwierdza:

W przypadku romansu od samego początku zapośredniczonego poprzez pisanie, w którym pragnienie wiąże się w tekście i przecina z marzeniem ucieleśnienia tego tekstu, i w którym spotkanie, a nie rozłąka, jest skwapliwie odwlekane, bo związa-

²³ F. Kafka, *Listy do Mileny*, s. 111; podkreślenia w cytowanym wydaniu.

²⁴ A. Kopkiewicz, *Melancholia epistolograficznego romansu. Franz Kafka w „Listach do Mileny”*, [w:] *Komentarze do Kafki*, s. 47–48.

ne z pogardą dla zmysłowej cielesności, Milena wydaje się tylko pretekstem dla – nieudanej – próby integracji podmiotu, scalenia poprzez ucieczkę od tego, co brudne, co przynależne obiektowi. Ale tylko rzeczywista Milena mogła stworzyć taką okazję i stać się inspiracją do świadomie przecież kreowanej – transgresji²⁵.

Listy do Mileny ujawniają taką postawę Kafki wobec świata i wobec samego siebie, z jaką mamy do czynienia w jego twórczości. Godzi ona przeciwstawne pojęcia: to, co logiczne, i to, co absurdalne²⁶, oraz (pozorne) sprzeczności: „wraz z Kafką narodziły się jednocześnie i wątpliwości, i respekt wobec świata”²⁷. Korespondencja ta zawiera także materiał pozwalający zrekonstruować poglądy pisarza na kwestie narodowości, języka, religii, literatury, omawiane i komentowane przez badaczy²⁸.

Interpretatorzy listów do Mileny porównują je, co wydaje się zrozumiałe, z korespondencją z Felicją Bauer, która przez dłuższy czas pozostawała niedostępna dla odbiorców. *Briefe an Felice (und andere Korrespondenz aus der Verlobungszeit)* ukazały się w roku 1969, w języku polskim – w 1976, zatem blisko dwie dekady po *Listach do Mileny*. Dwutomowy zbiór, przełożony przez Irenę Krońską, ogłoszony przez Państwowy Instytut Wydawniczy, zawiera też *Kalendarium życia i twórczości Franza Kafki* oraz tekst Eliasa Canettiego *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, w którym autor prześledził w sposób drobiazgowy kilkuletnią historię Kafki i Felicji Bauer, wydarzenia i przeżycia chronologicznie poprzedzające związek z Mileną. „A więc zostały już opublikowane – pisał Canetti – te listy z okresu pięcioletniej udręki, na 836 stronicach [...]”²⁹.

Felicję Bauer poznał Kafka latem 1912 roku (13 sierpnia) w mieszkaniu rodziny swego przyjaciela Maksa Broda. Felicja urodziła się w roku 1887 w Neustadt, w 1899 rodzina przeniosła się do Berlina; ojciec był agentem w zagranicznej firmie ubezpieczeniowej. Po separacji rodziców Felicja zaczęła pracować, by pomóc matce (miała czworo rodzeństwa), a po roku 1916, zachęcona przez Kafkę, poświęcała się działalności społecznej, godząc ją z pracą biurową. Odznaczała się zmysłem praktycznym i dzielnością, cechami, za które pisarz ją podziwiał³⁰. Różnica wieku pomiędzy Fran-

²⁵ Ibidem, s. 57.

²⁶ W. Rainczak, *Logiczność absurdu w twórczości Franza Kafki na podstawie „Przemiany” i „Procesu”*, [w:] *Komentarze do Kafki*, s. 71–76.

²⁷ U. Pałasz, *Kafka i Canetti. Uwagi na marginesie eseju Eliasa Canettiego „Drugi proces – Kafki listy do Felicji”*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 243–255.

²⁸ Por. szkice i studia zawarte w pracach zbiorowych: *Komentarze do Kafki*, passim, *Podwójny agent. Portrety Kafki*, passim.

²⁹ E. Canetti, *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, [w:] F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 2, przeł. I. Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 427.

³⁰ [Wstęp], [w:] F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, s. 7–8.

zem a Felicją nie była duża, należeli do tego samego pokolenia, ale do różnych obszarów kulturowych – Kafka do niemieckojęzycznych kręgów Pragi, adresatka jego listów do urzędniczego, mieszczańskiego środowiska Berlina.

O okolicznościach pierwszego spotkania Felicji Bauer i pisarza wiadomo między innymi z listu Kafki z Pragi z 20 września 1912 roku, w którym tytułuje on adresatkę „Wielce Szanowną Panią” (przez pewien czas pozostanie przy tej oficjalnej formie):

Na wypadek gdyby Pani, co jest zupełnie możliwe, nie mogła mnie już sobie przypomnieć ani trochę, przedstawiam się jeszcze raz: nazywam się Franz Kafka i jestem tym człowiekiem, który po raz pierwszy przedstawił się Pani w Pradze na wieczorze u pana dyrektora Broda [...] ³¹.

Początkowo (jak wiadomo z dzienników) Felicja (oznaczana przez dyskreję literą F.) sprawiła na Kafce niezbyt dobre wrażenie:

Panna F.B. Gdym dnia 13 sierpnia przyszedł do Broda, siedziała przy stole, a mimo to sprawiała na mnie wrażenie służącej. Nie byłem też ani trochę ciekawy, kim jest, lecz pogodziłem się z nią od razu. Koścista, pusta twarz, wystawiająca na jaw swą pustkę. Odsłonięta szyja. Wyrzucona na wierzch bluzka. Wyglądała na ubraną zupełnie po domowemu, choć, jak się później okazało, wcale tak nie było ³².

Opinia ta powtarzana jest przez komentatorów życia i twórczości pisarza przy różnych okazjach:

Biografowie Kafki od lat próbują zrozumieć, co sprawiło, że przez pięć lat nie potrafił się uwolnić od kobiety z pustą twarzą ³³.

Jednakże Felicja Bauer stała się osobą ważną w życiu Kafki, to z jej powodu konfrontował swoją postawę wobec życia, zobowiązań, jakie niesie relacja z drugim człowiekiem, próbował oswoić własne przerażenie samym faktem istnienia. W listach do Felicji odbija się cierpienie fizyczne i duchowe. Zawartość korespondencji i jej znaczenie w poznawaniu osobowości i doświadczeń pisarza docenił w pełni Elias Canetti, pisząc w swoim komentarzu:

Czytałem te listy z takim wzruszeniem, jakiego już od lat nie przeżywałem przy lekturze żadnego utworu literackiego. Te listy należą wszakże do rzędu owych całkowicie swoistych memuarów, autobiografii, zbiorów korespondencji, którymi karmił się sam Kafka. On, którego cechą naczelną była delikatność, nie miał żadnych oporów przed odczytywaniem wciąż na nowo listów Kleista, Flauberta, Hebbła. [...] Na przeraźliwość życia, którą większość ludzi na szczęście tylko niekiedy sobie uświa-

³¹ F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 1, s. 11. Korzystając w dalszym ciągu z tego źródła, podaję po cytacie w tekście głównym tom i numer strony.

³² F. Kafka, *Dzienniki 1910–1923 (część pierwsza)*, przeł. J. Werter, Wydawnictwo Puls, Warszawa [b.r.w.], s. 288.

³³ P. Szarota, *Wiedeń 1913, słowo/ obraz terytoria*, Gdańsk 2013, s. 234.

damia, ale nieliczni, przez jakieś moce wewnętrzne wyznaczeni na świadków, uświadamiają sobie stale, jest tylko jedna pociecha: włączyć ją do przerażenia wcześniejszych świadków. Toteż musimy być Felicji Bauer prawdziwie wdzięczni za to, że swoje listy od Kafki przechowała i ocaliła, nawet jeśli zdobyła się na to, żeby je sprzedać³⁴.

Canetti odnosi się tu do faktu sprzedaży listów Kafki przez Felicję Bauer wydawcom w 43 lata po jego śmierci, a na pięć lat przed własną śmiercią. Doceniał przy tym operatywność i przedsiębiorczość Felicji. (Przypomnieć należy, że Jesenská i Kafka nie zamierzali opublikować swojej korespondencji)³⁵.

Historia związku pisarza z panną Bauer została przedstawiona przez Maksa Broda w rozdziale *Lata narzeczeństwa*, w którym autor mocno podkreśla, że Felicja stała się tak ważna dla Franza z kilku powodów. Dla pisarza ideałem było małżeństwo, a także szacunek dla rodziny i dla ojcostwa (o czym wiadomo z *Listu do ojca* i z opowiadania *Jedenastu synów*), zatem „spotkanie z dziewczyną, która po raz pierwszy rozbudziła w nim pragnienie zawarcia związku małżeńskiego, musiało go poruszyć do głębi”³⁶. A przecież małżeństwo, jak podkreśla Aldona Kopkiewicz, traktował Kafka przede wszystkim jako „normę społeczną, której należy sprostać, normę zagrażającą jego twórczości”³⁷. Zatem Kafka czuje się uwięziony w tej sytuacji, nie potrafi się w niej odnaleźć, o czym świadczy historia związku, w tym dwukrotnie zerwane zaręczyny.

Doznania pisarza oddawane są w listach w sposób drobiazgowy, można je dokładnie prześledzić, ponieważ kontakty pomiędzy Kafką a Felicją Bauer przerodziły się w codzienną wymianę listów. Zachowały się tylko listy pisarza, ale w ich świetle widoczne stają się – co komentuje Canetti – że Felicja jest osobą „wyraźnie określoną”, „która szybko i otwarcie ustosunkowuje się do ludzi bardzo rozmaitych i bez zająknięcia wypowiada się na wszelkie możliwe tematy”³⁸. Podobnie jak w korespondencji z Mileną, tak i tutaj uwagi na temat listów stają się swego rodzaju leitmotivem; pisarz coraz częściej odnosi się do listów otrzymanych, nieotrzymanych, wysłanych, obiecanych, oczekiwanych czy nawet „wymuszonych” (t. 1, s. 83). Traktował już wtedy adresatkę jako osobę „Najdroższą” i „Ukochaną”. Coraz większa potrzeba utrzymywania z nią więzi i przywiązywanie wagi do listów przejawiały się w różnych wypowiedziach, między innymi w niecodziennym pomysle korespondencyjnym, o którym mowa w liście z 24 listopada 1912 roku:

³⁴ E. Canetti, *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, s. 427–428.

³⁵ Pisała na ten temat córka Mileny, Jana Černa, w: *Moja matka Milena i Franz Kafka*, s. 36.

³⁶ M. Brod, *Franz Kafka. Opowieść biograficzna*, s. 182–183.

³⁷ A. Kopkiewicz, *Melancholia epistolograficznego romansu*, s. 49

³⁸ E. Canetti, *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, s. 434.

Ze szczególnej przebiegłości – ażeby przed Ukochaną zabłysnąć przebiegłością – nadaję każdy arkusz tego listu niedzielnego (a jest ich pięć) w osobnej kopercie, a to z uwagi na przesładującą nas pocztę, która nie może wszakże zgubić wszystkich listów [...] Co prawda niebezpieczeństwo jest znowu większe przez to, że przy takiej metodzie ten lub ów arkusz może się zawieruszyć, ale robię, co mogę, i nie chcę przez wypowiedzianie dalszych obaw przywabić niebezpieczeństwa (t. 1, s. 100).

Tym, co stanowi znamiennej cechę listów, jeśli chodzi o ich zawartość treściową (i na co zwracają uwagę komentatorzy, głównie Canetti), są skargi Kafki na temat własnej kondycji, fizycznej i psychicznej, na bezsenność. Drugim nurtem listownych wyznań pisarza jest jego niezdecydowanie we wszelkich sprawach – błałych i ważnych. Te różnorodne wątki zbiegają się w ustalonej wciąż na nowo, porządkowanej i definiowanej relacji z Felicją, towarzyszą pragnieniu pisarza, by scalić fragmenty własnej, złożonej osobowości.

Gdy pragnę czegoś niemożliwego, pragnę tego całkowicie – pisał Kafka w grudniu 1912 roku – Całkiem sam chciałem więc być z Tobą, Najdroższa, całkiem sam na ziemi, całkiem sam pod niebem, i żeby moje życie, które do Ciebie należy, nierozproszone i całe było skupione w Tobie (t. 1, s. 177).

Niemożność uniknięcia stanu owego rozproszenia naznacza biografię Kafki zapisaną w korespondencji. Wahania pomiędzy skrajnymi, przeciwstawnymi pragnieniami, dążeniami, decyzjami rysują się tu szczególnie ostro. Początek kontaktów z Felicją to okres, gdy Kafka coraz więcej pisze; powstają wówczas takie utwory, jak *Wyrok*, pierwsze rozdziały *Ameryki*, *Przemiana*, *Rozważanie*, o których mowa jest w listach. Twórczość to jednak kolejne źródło udręki, pisarzowi towarzyszy nieustannie świadomość niedoskonałości tego, co wychodzi spod jego ręki, przy jednoczesnym pragnieniu pisania. Dramatycznie brzmi wyznanie w liście z 30 listopada 1912 roku:

Czy Ty to rozumiesz, Najdroższa: pisać źle, a jednak musieć pisać, jeśli się nie chce wpaść w zupełną rozpacz? Tak straszliwie musieć płacić za szczęście dobrego pisania! Właściwie nie być naprawdę nieszczęśliwym, nie czuć tego świeżego żądła nieszczęścia, lecz patrzeć na kartki zeszytu, jak bez końca wypełniają się rzeczami, których się nienawidzi, które wywołują w człowieku obrzydzenie albo przynajmniej jakąś ponurą obojętność, a które jednak musi się napisać, żeby żyć (t. 1, s. 121).

„Przeraźliwość życia”, jaką odczytał w listach pisarza Canetti³⁹, ujawnia się w wielu wypowiedziach, w rozbudowanych fragmentach bądź w kilku słowach wplecionych w inną treść. Trudno jednakże nie dostrzec, że prawdziwa groza wymyka się pojęciom i definicjom.

Autoanaliza obejmuje wszystkie aspekty życia, a więc i uczucie do Felicji, które jest miłością i zarazem jest ciągłą od niej ucieczką. Może zatem

³⁹ E. Canetti, *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, s. 428

najważniejszą warstwę listów do Felicji stanowi – by odwołać się znów do Canettiego:

Dialog – jeśli tego słowa będącego już sztancą można użyć dla nazwania rzeczy tak złożonej i otchłannej – jaki on na jej temat prowadził sam ze sobą [...]40.

Odnoszę się tutaj do korespondencji, która była już komentowana, zarówno przez badaczy niemieckojęzycznych, jak i polskich, ale godna jest uwagi w kontekście problematyki przekraczania granic – obszaru prywatności i intymności zastrzeżonego dla listów, dzienników czy innego tego rodzaju zapisów. Ogłaszanie korespondencji znanych ludzi na ogół wywołuje dyskusje, o czym już była mowa wyżej, co do zasadności takiego przedsięwzięcia. Wszak przywoływany tu wielokrotnie Canetti odnotowuje reakcje, jakie budziło opublikowanie listów Kafki do Felicji:

Znam ludzi, u których zażenowanie wzrastało przy lekturze tych listów i którzy nie mogli się uwolnić od wrażenia, że właśnie tutaj nie powinni byli wtargnąć.

Bardzo ich za to szanuję, ale sam do nich nie należę41.

Nie sposób jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czym jest przekraczanie granic pomiędzy tym, co oficjalne, a co prywatne, i jak daleko ów obszar intymności się rozciąga. Czy właśnie dialog toczony z samym sobą, konfrontowanie samego siebie z problemami egzystencjalnymi nie jest tym najbardziej prywatnym, intymnym obszarem listów? Należy tu pamiętać o ustaleniach Elżbiety Rybickiej, dotyczących „autobiografizacji epistolografii”:

Pisanie listów staje się *d e p r y w a c j ą*, unieobecnianiem innego i postępującą zamianą dialogicznej zasady listu w monologiczną, a komunikacji – w auto- czy ekskomunikację42.

Badaczka zwróciła też uwagę na fakt, iż Kafka zaproponował Felicji Bauer (podobnie jak Rilke w korespondencji z Lou Andreas-Salomé) przesyłanie, zamiast listów, fragmentów dziennika:

Jak by to było, Najdroższa, gdybym Ci posyłał zamiast listów – kartki z dziennika? [...] Różnica w stosunku do listów polegać będzie tylko na tym, że kartki z dziennika będą czasem może bogatsze w treść, zawsze jednak będą na pewno jeszcze nudniejsze i jeszcze bardziej nieporządne niż moje listy (t. 1, s. 344).

Bez listów Kafki do kobiet ważnych w jego życiu może nie prześledzilibyśmy trudnej drogi pisarza ku samowiedzy oraz sposobów odczuwania i wyrażania strachu przed życiem, przed wszystkim, co ono przynosi, a zwłaszcza przed miłością, a także przed jej utratą.

---

40 Ibidem, s. 438.

41 Ibidem, s. 427.

42 E. Rybicka, *Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego*, s. 46. Podkreślenie w cytowanym tekście – E.H.

Bibliografia

- Bataille G., *Czy należy spalić Kafkę?*, przeł. M. Wodzyńska, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 3–18.
- Bieńkowski Z., *Przedmowa*, [w:] F. Kafka, *Listy do Mileny*, przeł. F. Konopka, przedmowę napisał Z. Bieńkowski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1959, s. 5–12.
- Brod M., *Franz Kafka. Opowieść biograficzna*, przeł. T. Zabłudowski, wstęp M. Wydmuch, Czytelnik, Warszawa 1982.
- Canetti E., *Drugi proces. Kafki listy do Felicji*, [w:] F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 2, przeł. I. Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 427–529.
- Černa, *Moja matka Milena i Franz Kafka*, przeł. M. i T. Lubiejewscy, Akapit, Katowice 1993, s. 36.
- Czermińska M., *Autobiografia i powieść*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1987.
- Engelking L., *Od tłumacza*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 239–242.
- Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, Schriftenreihe der Franz Kafka-Gesellschaft, 5, hg. von N. Winkler, W. Kraus, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1991.
- Franz Kafka. Sein Werk bei S. FISCHER und im Fischer Taschenbuch*, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main [b.r.w.].
- Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, hg. von S. Höhne und L. Udolph, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2014.
- Janouch G., *Rozmowy z Kafką. Notatki i wspomnienia*, z języka niemieckiego przełożyli J. Borysiak, E. Dyczek, posłowiem i przypisami opatrzył E. Dyczek, Czytelnik, Warszawa 1993.
- Jesenská M., *Franz Kafka*, przeł. L. Engelking, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 237–238.
- Kafka F., *Dzienniki 1910–1923 (część pierwsza)*, przeł. J. Werter, Wydawnictwo Puls, Warszawa [b.r.w.].
- Kafka F., *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 1–2, przeł. I. Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Kafka F., *Listy do Mileny*, przeł. F. Konopka, przedmowę napisał Z. Bieńkowski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1959.
- Kopkiewicz A., *Melancholia epistolograficznego romansu – Franz Kafka w „Listach do Mileny”*, [w:] *Komentarze do Kafki*, red. B. Małczyński i J. Furmaniak, Wrocław 2007, s. 47–57.
- Lipszyc A., *Listy z jamy*, „Literatura na Świecie” 2015, nr 3–4, s. 391.

- Lubas-Bartoszyńska R., *Między autobiografią a literaturą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Musiał Ł., *Kafka: w poszukiwaniu utraconej rzeczywistości*, Wrocław 2011.
- Pałasz U., *Kafka i Canetti. Uwagi na marginesie eseju Eliasa Canettiego „Drugi proces – Kafki listy do Felicji*, „Literatura na Świecie” 1987, nr 2, s. 243–255.
- Poetyka egzystencji. *Franz Kafka na progu XXI wieku. (W 80-tą rocznicę śmierci Franza Kafki)*, red. E. Kasperski we współpracy z T. Mackiewiczem, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004.
- Rainczak W., *Logiczność absurdu w twórczości Franza Kafki na podstawie „Przemiany” i „Procesu”*, [w:] *Komentarze do Kafki*, red. B. Małczyński, J. Furmaniak, Wrocław 2007, s. 71–76.
- Ripellino A.M., *Praga magiczna*, przeł. H. Kralowa, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 48–49.
- Rybicka E., *Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego*, „Teksty Drugie” 2004, z. 4, s. 40–55.
- Sławek T., *Dlaczego czytamy Franza Kafkę?*, [w:] *Podwójny agent. Portrety Kafki*, red. M. Jochemczyk, Z. Kadłubek, M. Piotrowiak, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2012, s. 7–28.
- Słownik języka polskiego*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, Universitas, Kraków 2006.
- Szarota P., *Wiedeń 1913, słowo/ obraz terytoria*, Gdańsk 2013.
- Wagenbach K., *Franz Kafka*, przeł. B. Ostrowska, konsultacja językowa i merytoryczna K. Sauerland, Wydawnictwo Nisza, Warszawa 2006.
- Wójcik-Bednarz M., *Zainteresowania literaturą austriacką z perspektywy czytelników Biblioteki Austriackiej w Opolu*, „Transfer. Reception Studies” 2017, t. 2: *Klasyka i literatura „nieoswojona”. Przekład i odbiór*, red. J. Ławnikowska-Koper, A. Majkiewicz, A. Szyndler, s. 95–97, <http://dx.doi.org/10.16926/trs.2017.02.04>.
- [Wstęp], [w:] F. Kafka, *Listy do Felicji i inne z lat 1912–1916*, t. 1, przeł. I. Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 7–9.

Franz Kafka letters to Milena Jesenská and Felice Bauer. Areas of intimacy

Summary

The paper is dedicated to Franz Kafka's letters written to the women important in his life – Milena Jesenská and Felice Bauer. The letters to Milena, published earlier (1952, Polish translation 1959) apply to the period 1919–1922, the letters to Felice date back to the years 1912–1917 and were published later (1969, Polish translation 1976). Kafka's letters are treated by the author mainly as a record of the writer's personal experience, as a reflection of his complex personality, his indecision in the life matters, his being scared of life, and also as a record of his concerns related to his creative work. This kind of confessions made by Kafka in his letters to women indicate an area of intimacy. In addition, the published correspondence constitutes an important factor of the reception and leads to a better understanding of the life and works of the writer.

Keywords: Franz Kafka, Milena Jesenská, Felice Bauer, epistolography, autobiographism, intimitism.

Franz Kafkas Briefe an Milena Jesenská und Felice Bauer. Räume der Intimität

Zusammenfassung

Im Zentrum des Aufsatzes stehen Franz Kafkas Briefe an Milena Jesenská und Felice Bauer, zwei Frauen, die ihm viel bedeuteten. Die als erstes veröffentlichten Briefe an Milena (1952, polnische Übertragung 1959) betreffen den Zeitraum 1919–1922, die Briefe an Felice aus den Jahren 1912–1917 wurden später publiziert (1969, polnische Übertragung 1976). Die Briefe Kafkas werden hier hauptsächlich als Ausdruck persönlicher Erlebnisse des Dichters betrachtet, als Abbild seiner komplizierten Persönlichkeit, seiner Lebensfremdheit und eines starken Empfindens der Grausamkeit des Lebens, aber auch als Aufzeichnung schöpferischer Verwirrungen. Derartige Geständnisse in den an Frauen gerichteten Briefen erzeugen das Bild der Intimität, darüber hinaus ist der im Druck erschienene Briefwechsel ein wichtiger Faktor der Rezeption und führt zur besseren Erkenntnis des Lebens und der Quellen von Kafkas Werk.

Schlüsselwörter: Franz Kafka, Milena Jesenská, Felice Bauer, Epistologie, Autobiographismus, Intimismus.